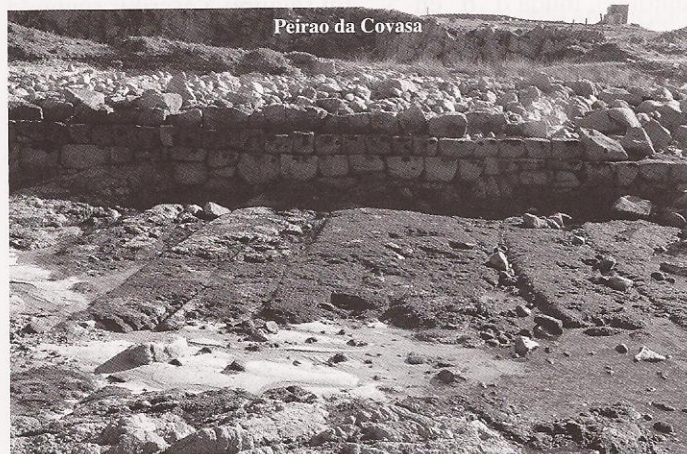

LÉXICO MARIÑEIRO E DICIONARIOS: XÁBEGAS, TRINEIRAS E OTRAS VERBAS

Por: Francisco Calo Lourido

No número anterior desta revista Aunios ocupeime de facer notar as diferenzas entre peirao e muelle, palabra esta última proscriba nos dicionarios da nosa lingua e eliminada dos textos con afouteza polos correctores terroristas das editoriais galegas. A palabra peirao case chegou a desaparecer da linguaxe popular e recoñezo que eu, que me criei entre xentes de mar, non a coñecín ata chegar a Pontevedra, hai xa moi ben anos. Tal vez porque peirao soa raro, a algúns semelloulle que tiña entidade suficiente como para se apoderar da sustancia do elemento muelle e pasar a nomealo. Parece que dicir peirao é coma sermos máis galegos.

Hai uns días andei revisitando o muelle da Covasa en Aguiño, punto citado nas cartas e derroteiros, palabra esta tamén proscriba nos dicionarios, os cales, baixo a pretensión de expurgar o léxico castelán en termos náuticos deixan o galego na espiña, ata tal extremo que, se obrigasen a un vello mariñeiro a cumprir a normativa, desbotando castelanismos (ou falsos castelanismos, porque non todo o léxico mariñeiro se tería inventado en Valencia, Santander ou Valladolid; algún tamén aportariamos os galegos ao español, digo eu) e vulgarismos, case ficaría mudo. Por citar un só, leo no Gran Dicionario Xerais que derroteiro é o mesmo que derrota e que esta significa na primeira acepción: "Rumbo ou rota que leva un barco". Non se decataron os autores de que derroteiro é outra cousa, de que se trata dun caderno que cada patrón ía confeccionando a base de anotar posta a posta de pesca para que lle servise de recordatorio e para llo deixar ao fillo en herdanza. Eu teño un par deles da miña familia.

Con respecto aos vulgarismos, aínda non rematei de entender a razón pola que hai que dicir gaivota (ghaivota) e non gavota (ghavota) por moito que veña do latín *gavia* e queiramos facer unha metátese; ou por que dicimos mexillón,

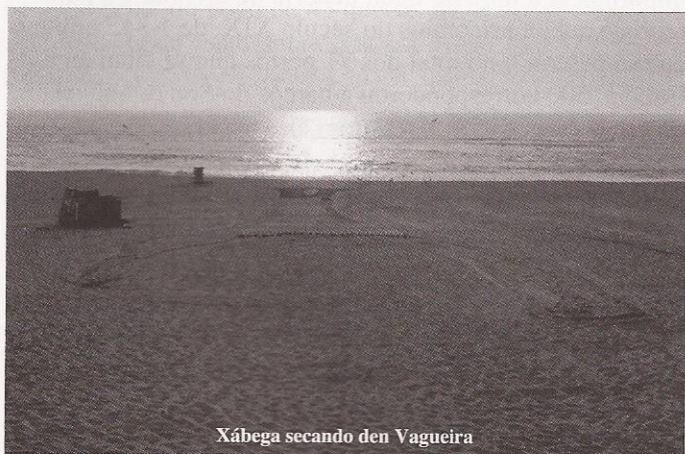
malia se asimilar máis ao español, cando moita xente de mar sempre dixemos mexilón, máis acorde co seu nome científico *mytilus galloprovincialis*. Se os do Son tomamos badeixos, que por certo foron eloxiados polo rei Carlos III, en escrito do seu secretario Conde de Floridablanca, e se fomos talvez o principal porto de volanteiras (sen entrar agora en polémicas coa Guarda ou a Pobra do Caramiñal), por qué temos que dicir abadexos, porque a algún iluminado se lle ocorreu emparentalo con abade. A etimoloxía de Corominas semella que a fixo estando na brincadeira. Eu morrerei dicindo, na fala, badeixo, aínda que na escrita mo corruxirán sempre. A fin de contas, se lle tiramos o "i", os portugueses e máis eu chamámoslle igual ao *pollachius pollachius*, e os mellores manuais sobre peixes que se fixeron en Galicia, empregan igualmente o nome de badeixo. Non sei se terá algunha importancia á hora de quen debería de crismar un peixe o feito de que, a principios do século XIX, de 1 345 quintais que se pescaron no total dos 71 portos que se citan en toda Galicia, 500 corresponderon a barcos do Son, o que resulta o 37,1 % (Paz, 1958).

Non se trata de facer aquí un dicionario maldito e paralelo aos oficiais, pero talvez non sobre recomendar aos autores desta caste de obras un mínimo de información na tan rica e importante, para a nosa terra, cultura piscatoria ou haliéutica. Remato, pois, estes exemplos engadindo dous máis. Por razóns socioeconómicas, vemos como proliferan asociacións de redeiras e novas sobre elas. Podo asegurar que, cando menos nas Rías Baixas, as mulleres que exercen ese oficio nunca se chamaron así. Sempre foron atadoras, entre outras cousas, porque elas non tiñan -nin teñen- como función principal facer redes, senón atar e reparar os rachos que as xa feitas traían do mar. Por suposto que tamén as armaban, verba coa que se designa o feito de xunguir as trallas por medio das angolas (palabra esta que figura con lettriña pequena e cunha definición inexacta no mesmo dicionario) aos panos de rede; pero o nome das mulleres -os homes tamén podían axudar, se sabían, pero non era traballo propio deles- sempre foi o de atadoras.

Alguén tiña que facer as trallas e os cabos, as betas, os calamentos, as xaretas, os calóns, etc. É dicir, toda a cordame dos barcos, sen entrar agora nas enxarcias e demais aparellos da navegación a vela, cordas incluídas, pois, contra o que se di, no mar había máis cordas cas dos reloxo. De feito, os que facían todo o anterior eran, en español, os *cordeleros*, polo que en galego pode parecer aconsellable dicir cordeiros, aínda que se confunda cun animalíño laúdo. Só quero apuntar que, cando menos no Porto do Son e na Guarda, eran chamados

cordieiros (e novamente se me subliña de vermello a verba). Unha veciña miña do Son tiña como nome de familia Cordieira e antóllaseme máis correcto este nome, do mesmo xeito que os portugueses chaman a estes artesáns cordoeiros, deixando cordeiro para o animalíño.

Volvo ao primeiro e retomo o que empecei a dicir sobre o muelle da Covasa, do que o *Derrotero de la costa NW de España* di "... está la **caleta de Covasa**, pequeño entrante fácil de reconocer por su fondo de playa y por una fábrica en ruínas que hai en ella, y digna de mención, porque su extremo N sirve de marca para el temible bajo llamado Meixón de Vigo". Sempre se lle chamou muelle da Covasa á obra que hai alí, se ben nas últimas publicacións que falan del xa lle chaman peirao. Curiosamente, o que hoxe vemos alí, non é un muelle, senón un embarcadiro e, polo tanto, un peirao, o que ignoro é cómo lle chamaron cando foi feito. Do que non dubido é de que non foron os fenicios os que o fixeron, e calquera que estea afeito a mirar este tipo de construcións, está a ver un embarcadiro de aparello ciclópeo ben careado e encastrado, como tantos outros dos que os cataláns mandaron facer, sobre todo ao longo do século XIX, para servizo dos seus almacéns de salga.

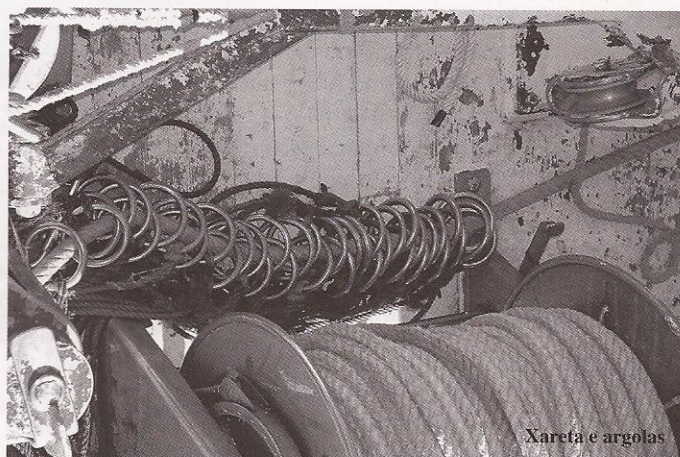
Xábega secando den Vagueira

Cando os cataláns chegaron ás nosas costas, amais de coñecementos técnicos de salga con prensado e extracción de saín, aportaron novos aparellos, como o palangre, que toma o relevo dos tradicionais espineis (outra verba que non recollen os dicionarios, agás o de Eladio Rodríguez, xa citado no artigo anterior), ou a xábega, aparello de arrastre tan produtivo como criticado, atacado, prohibido en diferentes épocas e, hoxe, desaparecido na nosa costa. Podemos dicir que sobrevive nos areais da costa portuguesa e, en Galicia, nos seus descendentes máis cativos, caso do boliche, do bou ou da rapeta, só permitidos nalgunhas rías (Calo, 1997: 295-317). Despois de que algúns tivéssemos publicado moitas páxinas sobre a xábega, alguén decidiu que esta verba había que escribirla con "v". A ortografía galega disque está baseada no étimo, de aí que sexa voda e non *boda*, avogado e non *abogado*, etc. Certamente abundan as excepcións e nunca souben moi ben por que unha pesca vende a pesca e non a

pésca; pero agora vaíamos á xábega, que en portugués escriben con "v". Este aparello leva o nome xenérico de rede en árabe ('šábaka') e, como se sabe, nesa lingua so existe un signo para a letra "b", compartido co "p". Lembro cando andei en clases de árabe que, ao escribir o meu hipocorístico, tanto mo lían Paco como Baco e, nos libros de historia moderna o mesmo lemos Alí Baja que Alí Pachá para se referir a aquel mariño que tantos problemas causou a España.

Pasou este aparello ao sur de Francia, onde se copiou foneticamente o nome, e de aquí, aparello e nome entran, no século XVII en Cataluña, onde lle chamaron "xabec". De Cataluña pasou ao resto de España, chamándose inicialmente "xábega" ou "xábega" e castelanizando despois en "jábega" (Cfr. Díaz, 1885: 46) e, na segunda metade do século XVIII, despraza en Galicia as traíñas e crísmase co nome de xábega. Así figura nos primeiros dicionarios, mesmo no de Xerais, ata que se decidiu que, á portuguesa, quedaría mellor con "v" e, xa no grande dicionario desa editorial (dos mesmos autores), muda o "b" en "v". Eu seguirei a escribir segundo a etimoloxía, e así doulle algo que facer ao corrector dos meus textos.

Nas fins do século XIX, chegou á costa galega unha nova embarcación que traballaba cun tamén novo aparello. Orixinaria de Euskadi foise espallando polos portos do Cantábrico ata que chegou a Ribadeo. Unha vez que entrou en Galicia, desprazou un barco que traballaba nos portos do norte e que se coñecía como traíña ou traíñón. Pouco despois irá facendo o mesmo cos das Rías Baixas; pero agora estamos a ocuparnos de nomes e non de tipos. As traíñas eran aparellos moi antigos da familia das sacadas ou, para entendérmolos, artes de arrastre sen copo; pero a embarcación que chegou sobre 1900 a Galicia, trouxo unha arte totalmente diferente. Era un aparello de cerco que, para algúns autores, foi inventado en EE.UU., e que tiña a particularidade de levar unha xareta que pasaba por unhas argolas xunguidas á tralla do chumbo e que, cobrando dela, pechaba todo o aparello pola parte inferior, co que se formaba un verdadeiro cerco flotante. Este aparello entrou aquí co nome de traíña, idéntico ao que xa coñecíamos. Pero o barco co que se traballaba era a trainera,

Xareta e argolas

nome que se supón derivaba dun anterior aparello do Cantábrico chamado traíña que tiña unhas características morfolóxicas semellantes ás sacadas ou traíñas.

O que entra en Galicia é un barco chamado trainera cun aparello chamado traíña, o que deixa ben ás claras que, malia o parecido, son dous nomes que non están directamente emparellados.

O 19 de abril de 1913, o portugués António Andrade mercou unha destas embarcacións en Vigo e levouna para Peniche, co que as traineras vascas penetran tamén en Portugal. Levou tamén o aparello, a traíña e “um entendido 'para ensinar a pescar pelo novo processo’”. Ese mesmo ano, o porto de Peniche importou 12 traineras máis e, ao ano seguinte, xa se fabrican alí, copiando o modelo, polo que se chaman “traineiras tipo Vigo” (Cfr. Filgueiras, 1994). Varios anos antes, en 1884, entrou no Algarve o aparello chamado cerco americano. En Portugal adoptaron o nome de trainera (tanto para o barco como para o aparello, usándoo como sinónimo de traíña); pero moi rapidamente adoptaron o nome de cerco americano para o aparello, que pasou a chamarse así ou cerco de retenida, designando esta palabra o efecto da xareta. O que si fixeron

barcos do cerco, dicimos que está a saír o cerco; pero, se un armador decide cambiar de artes e transformalo en palangreiro, xa non se chama cerco. O aparello sempre será cerco, pero o barco non.

Os mariñeiros galegos non aproveitaron, como os anteriores, o nome para os barcos sucesivos, polo que a palabra trainera caeu en desuso e nin tan sequera chegou a evolucionar ditongando. Nos nosos portos de mar, a trainera sempre foi trainera e así quedou no recordo dos vellos, que, obviamente, “disque son analfabetos no seu oficio”.

Cando algúns portos de Galicia decidiron entrar nas regatas de traineras, a alguén lle debeu de parecer mellor facer derivar trainera de traíña (e non de traína) e principiar a chamarlle traíneira, algo que nunca fixera ningún dos que traballaron nelas. Aínda lles pareceu pouco este cambio que deron en lle chamar co nome do aparello, o que sería lícito, se o levasen a bordo para traballar con el; pero coido que serviría de atranco en plena competición, e xa dixemos que cando un barco cambia de aparello abandona o seu nome. O que lle chamou traíña, con tanto éxito, non era precisamente home de mar, ou procurou un diferencialismo gratuito. Outros, os

autores de dicionarios, conformáronse con impoñer o nome de traíneira. Aos portugueses, que si conservaron o nome ata hoxe e que non tiñan que mostrar diferencialismo ningún, chegoulles con ditongar e dicir traineira.

Eu prometín que nunca irei máis alá de traineira. Xa se encargan os correctores terroristas de me introducir un “ñ” absurdo, cando, no fondo, tería máis senso, polo dito antes, chamarlle traíña, sempre e cando levara o aparello a bordo.

Trainera

os portugueses foi ditongar o nome do barco, coñecéndose xa desde os inicios como traineira. Así pois, as traineiras traballan cos cercos americanos ou de retenida. A partir de aí, o nome de traineira vaise manter para tódalas embarcacións de baixura que teñan un certo tamaño, incluídos os actuais barcos do cerco con todo tipo de aparellos electrónicos. Tamén no Cantábrico outros barcos actuais herdaron o nome de trainera.

En Galicia, as traineras iniciais tiveron pouca vida laboral, ás veces falsamente esaxerada pola cantidade de pleitos e liortas que ocasionou a súa chegada entre os xeiteiros. É ben sabido que, cando un barco traballa a un oficio concreto pode ser nomeado co nome do aparello. Sen saír da pesca da sardiña pensemos nos antigos traíños (rede e barco) do norte, no xeito (rede e barco), sobre todo das Rías Baixas, ou do cerco (rede e barco) que se emprega actualmente. Cando saen os

BIBLIOGRAFÍA.

- CALO LOURIDO, Francisco (1997): “Da sacada ó boliche, o caso de Raxó na ría de Pontevedra”. In *Actas do III Congreso de Historia da Antropoloxía e Antropoloxía Aplicada*. C.S.I.C. Santiago de Compostela, pp. 295-317.
- DÍAZ DE RÁBAGO, Joaquín (1885): *La industria de la pesca en Galicia. Estudio sociológico*. Santiago.
- FILGUEIRAS, Octávio Lixa (1994): *Traineiras*. CTT Correios de Portugal, S.A. Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa.
- INSTITUTO HIDROGRÁFICO DE LA MARINA (1993): *Derrotero de la costa NW de España que comprende desde la Estaca de Bares al río Miño*. Cádiz, p. 216.
- PAZ ANDRADE, Valentín (1958): *Sistema económico de la pesca en Galicia*. Ed. Citania. Bos Aires.